

Соціологічні дослідження кримінальних відносин в художній літературі

Лекція 1. Вступ до курсу «Соціологічні дослідження кримінальних відносин в художній літературі»

План

1. Об'єкт, предмет, мета і завдання курсу «Соціологічні дослідження кримінальних відносин у художній літературі».
2. Відображення кримінальних відносин у літературі про піратів.
3. Відображення кримінальних відносин у детективній літературі.

Література:

1. Баррі Джеймс Пітер Пен. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://shron1.chtyvo.org.ua/Barri_Dzheims_Metiu/
2. Крісті А. Таємниця Індіанського острова (або «Десять негрят», або «І не лишилось жодного»). URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3420#google_vignette
3. Piter_Pen_Povna_versiia.pdf?PHPSESSID=5rq78ecad3jbq33rpciacck91
4. По Е.А. Вбивства на вулиці Морг. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3849>
5. П'юзо М. Хрещений батько. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mario_Puzo/Khreschenyi_batko/
6. Сабатіні Р. Одиссея капітана Блада. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3982>
7. Стівенсон Р.Л. Острів скарбів. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=238>

1. Об'єкт, предмет, мета і завдання курсу «Соціологічні дослідження кримінальних відносин у художній літературі»

Кримінологія є наукою міждисциплінарною, а це означає, що в кримінологічних дослідженнях використовуються методи таких наук як кримінально-правова, соціологія, соціальна психологія, політологія. **Об'єктом кримінології** є суспільні явища, пов'язані зі злочинністю, її причинами, умовами, роллю особи злочинця в системі суспільних відносин. **Предметом кримінології** є дослідження закономірностей і властивостей усіх структурних елементів, що становлять об'єкт кримінології (злочинність, особа злочинця, причини та умови злочинності, її попередження, жертви злочину).

Ключовим елементом в кримінологічних дослідженнях є особа злочинця. Тому вивчення особи злочинця з використанням інструментарію різних наук є важливим

напрямом кримінологічних досліджень. Використання такого методу як аналіз художніх образів злочинців сприяє поглибленню знань про особу злочинця.

Мета курсу «Соціологічні дослідження кримінальних відносин у художній літературі» полягає в ознайомленні із відображенням образів злочинців у літературі.

Об'єктом дослідження цього курсу є художні образи особи злочинця.

Предметом дослідження курсу є виявлення закономірностей формування особи злочинця і його поведінки.

Завдання курсу «Соціологічні дослідження кримінальних відносин у художній літературі»: 1) дослідження образу злочинця в літературі про піратів; 2) дослідження образу злочинця в детективній літературі; 3) дослідження образу злочинця в літературі про гангстерів; 4) дослідження образу злочинця в українській літературі.

2. Відображення кримінальних відносин у літературі про піратів

Піратство – загальний термін, під яким мається на увазі морський розбій. Слово «пірат» (від лат. *pirata* – «розбійник») є запозиченням з грецької: означає «випробовувати», «намагатися щось зробити». Образ пірата, сформований у культурі завдяки численним мистецьким творам, не зовсім відповідає реальності. Дехто асоціює піратів з хитрими злочинцями, що погубили свою душу, дехто будує в уяві лицарський образ відчайдушних бунтівників, які не підкоряються імперським законам та не можуть жити без моря. Ці протилежні, але романтичні уявлення переважно натхненні *Золотим століттям піратства* (період між 1650 та 1730 роками). Реальність така, що морські розбійники дійсно були дуже різними – діяли на різних територіях, у різний історичний період та за різних обставин. Не усіх вважали лиходіями саме на рівні закону.

Мемуари піратів, що жили за того часу, вплинули на роботи письменників. Одним з них був капер **Вільям Дампір**, який написав ряд книжок про свої навколосвітні подорожі. **Даніель Дефо** створив свій найвідоміший роман про **Робінзона Крузо**, надихнувшись реальною історією **Александра Селькірка**, який був членом команди Дампіра.

Пригодницькі романи показують піратів як мисливців за скарбами. Проте навряд чи в реальності вони були одержимі картами з позначками захованих скринь із зачаклованим золотом. Вони використовували техніку абордажу для захоплення суден у морі: зближувалися з іншим кораблем для ведення рукопашного бою, захоплення

трофеїв. А якщо говорити про піратів у мистецьких творах, можна поглянути на морські подорожі з романтичного боку, розглядаючи скарб як метафору життєвої цілі, що надає сенс плаванню.

Щодо піратської символіки: прапор чорного кольору з черепом і кістками, «**Веселий Роджер**» – пряма асоціація з морськими вовками.

Піратський кодекс. Пірати могли вести організовану діяльність і не боятися анархії завдяки власному статуту, запровадженому капітаном і підписаному кожним членом команди. Про особливості корабельного життя можна прочитати у статтях кодексу, запровадженого **Бартолом'ю Робертсом**, записаних капітаном **Чарльзом Джонсоном**, загадковим автором книги «*Загальна історія пограбувань та найвідоміших вбивств піратів*»: 1) Кожен чоловік має рівне право голосу у важливих справах, рівне право на свіжі продукти харчування або міцні напої, і може вживати їх на власний розсуд, якщо тільки нестача не змусить на користь спільного добра ввести обмеження за рішенням команди. 2) Кожен чоловік матиме право бути викликаним по черзі за списком, коли йтиметься про здобич, адже понад свою належну частку йому дозволено взяти зміну одягу. Але якщо він обдурить команду хоча б на один долар у сріблї, коштовностях чи грошах – його висадять на безлюдному острові. Якщо ж хтось обкраде товариша, йому відріжуть ніс і вуха та залишать на березі, де він напевно зазнає тяжких випробувань.

Заборони кодексу: 1) Забороняється грати на гроші в кості чи в карти. 2) Вогні та свічки слід гасити о восьмій годині вечора, а якщо хтось із екіпажу бажає пити після цієї години, він повинен сидіти на відкритій палубі без світла. 3) Кожен чоловік повинен завжди тримати свою рушницю, кортик та пістолети чистими та готовими до бою. 4) Жодного юнака чи жінки не допускати на борт. Якщо чоловіка спіймають на тому, що він спокусив жінку та привів її переодягненою в море, його слід покарати смертю. 5) Хто покине корабель чи своє місце в час бою – буде страчений або висаджений на безлюдний острів. 6) Ніхто не має права бити іншого на борту корабля, але сварка між чоловіками має бути вирішена на березі мечем або пістолем. 7) Жоден не має права говорити про завершення піратського життя, доки кожен не матиме своєї частки в тисячу реалів. Кожен, хто стане калікою чи втратить кінцівку на службі, отримає з загального скарбу 800 песо; за менші рани — відповідно меншу частку. Капітан і квартирмейстер

отримують по дві частки з кожної здобичі; головний гармаш і боцман – по півтори; інші офіцери – по чверті понад норму; усі ж рядові – по одній повній частці.

Піратський корабель був мікросвітом з власними законами. На кораблі панувала чітка ієрархія, проте кожен отримував свою частку винагороди та мав право голосу. А підступні дії відносно товаришів жорстоко каралися. Усі мали свої обов'язки та права, як у громаді.

«Загальна історія» надихнула **Роберта Льюїса Стівенсона** та **Джеймса Баррі** на створення їхніх найвідоміших творів – *«Острова скарбів»* та *«Пітера Пена»*. У творах про Пітера Пена капітан **Гак** (або Джек Гак) виступає антагоністом головного героя. Він плаває на кораблі *«Веселий Роджер»*, через Пітера Пена втратив руку, тож тепер замість долоні використовує гак. Герой отримав дуже хорошу освіту й хоча пізніше став піратом, але зберіг гарні манери. Капітан Гак не має друзів, часто показаний як задумливий та жорстокий зі своєю командою. Він міг проявити і сміливість, і милосердя, але далеко не у всіх випадках. Оскільки Пітер згодував відрізану руку Гака крокодилові, капітан дуже боявся цієї тварини.

Рафаель Сабатіні в романі *«Одісея капітана Блада»* зобразив капітана Пітера Блада. Це – високий худорлявий чоловік з відмінним смаком, манерами та високим інтелектом, на початку історії він є лікарем. Пітер Блад переживає ряд пригод на морі та на суші і змінює своє становище від каторжника на Барбадосі до одного з найвідоміших піратів у Карибському морі, набуває приятелів та ворогів. Його головний опонент — полковник Бішоп, дядько коханої жінки Блада, яку звать Арабеллою. На її честь капітан назвав свій корабель.

3. Відображення кримінальних відносин у детективній літературі

Значний внесок у розвиток літературознавчих студій художнього кримінального наративу зробили передусім зарубіжні дослідники: широко відомими є праці **Г.К. Честертон** (1874–1936) *«На захист детективної літератури»*, **Р. Остіна Фрімена** (1862–1943) *«Мистецтво детективу»*, **Е.С. Гарднера** (1889–1970) *«Справа у тому, як це усе починалося»* та інші. Учені наголошують на тому, що у ранніх детективних творах злочин часто розглядають, головним чином, крізь призму моралі та етики. Серед них детективні романи **Е.А. По** *«Вбивства на вулиці Морґ»* (1841), **Сиріла Гейр**

«*Чисто англійське вбивство*» (1937), Агати Крісті «*Скручений будиночок*» (1949), Г. Честертон «*Санфіровий хрест*» (1909).

Головною ознакою кримінальних оповідань **Е.А. По** (1809–1849) є таємниця (злочин) та її мотив, адже без неї не можливе розслідування. Кожному персонажу притаманні частка справедливості їх намірів, захист своєї гідності та особистої цінності. Оповідання «Вбивства на вулиці Морг» вважають першим детективним твором в історії кримінальної літератури. Аматор-детектив, **Огюст Дюпен**, який має надзвичайні аналітичні здібності, розслідує жорстоке й загадкове вбивство двох жінок – матері та доньки, скоєні у Парижі, в будинку на вулиці Морг.

Говорячи про гуманність концепту злочин в кримінальній літературі варто звернутися до творчості **Агати Крісті** (1920–1976), яка у своїх творах торкається питань співчуття, чи співпереживання до своїх персонажів, зокрема як ця риса виявляє справжні гуманістичні цінності, на яких ґрунтується справедливість. Слід підкреслити, що гуманістична основа її детективних романів опирається саме на віру у справедливість і складає їхню літературну сутність. Особливо вдалим у цьому аспекті вважаємо детективний роман «*Кім серед голубів*» (1959) в якому описано розслідування вбивства вчительки фізкультури жіночого пансіону. Воно розпочинається зі знахідки тіла у спортивній залі, а сама історія тісно пов'язана з революцією на Близькому Сході і зниклими коштовностями поваленної королівської сім'ї.

Концепт злочин у морально-правовому вимірі віддзеркалено і в детективних оповіданнях **Дональда Вестлейка** (1933–2008), де головні персонажі завжди раціональні, на боці добра, прагнуть побудувати справедливе суспільство, у якому на першу місці – дотримання закону та порядку.

Прояви гуманістичних цінностей можна також простежити у романі **Г.К. Честертон** (1874–1936) «*Зникаючий принц*» (1920), сюжет якого про існування і функціонування правової держави, що опирається на громадянське суспільство, центральною ланкою у якому виступає конкретний індивід. Саме він, на думку Г.К. Честертон несе в собі певну індивідуальну систему потреб, цінностей та інтересів. Головний герой (**Майкл Оніл**, люди називали його принц Майкл) розклеював опозиційні плакати, зривав офіційні плакати, виголошував палкі промови чи розгортав заборонені прапори, він боровся за свою свободу з вражаючою енергією, але його

дивовижні втечі були здійснені завдяки спритності, а не насильству. Виникає запитання: чи можемо ми вважати злочином бажання головного героя мати право на свободу, особистий розвиток та прояв своїх творчих здібностей? Чи можемо ми вважати його дії злочином з позиції права, а його злочинцем?